

Юрій Борець

ДІМ.

Спомини

Київ

Ніка-Центр

2026

В Україні

Мене готують

Не спала й наша мала громада в Динові. Неділями, по обіді ми часто ішли на прогулянку понад чудову й чисту річку Сян. Я був тут наймолодший і прислухався до кожного слова розмови. Підсвідомо я шукав між ними тих, як казав мій, уже небіжчик, вуйко, найкращих. Спостерігаючи, оцінював і сортував їх у своїй уяві. На перше місце я ставив Філька Бака, на друге – Юрка Прокопа, на третє – Степана Сорочака і т.д.

Філько Бак народився в селі Рибне, біля Явірника Руського, Сяніцького повіту, в родині заможних селян. Батько його був довгі роки війтом¹ свого й навколишніх сіл. Майже всі діти одержали вищу освіту, і всі втішались великою пошаною. Його батьків я часто відвідував, коли служив у тих теренах у лавах УПА.

Бак студіював право, а тепер, як і сотні інших по студіях, почав працювати на торговельній ниві. Він із своєю гарною і талановитою дружиною та швагром Йосифом Туцьким відкривають у Динові крамницю з поживним крамом.

Бака й Туцького крамниця розвивалась дуже успішно і до двох років стала гуртівнею. У ній закупували товари наші сільські кооперативи й приватні крамниці. Часто можна було зауважити, як ті кооперативні покупці розмовляли щось дуже приватно з паном Баком.

Мала наша громада в Динові мала великий вплив і на окружні села, де нас часто запрошували на фестини, театральні вистави й національні свята. При кожній такій нагоді до громадянства мав слово наш авторитетний Ф. Бак. Він говорив обачно, але так, що залишав добру дозу ненависті до ворога.

¹ Війт – керівник міського чи сільського управління або самоврядування в середньовічній Німеччині, Литовському князівстві, Польщі та Україні.

Наді мною, як я догадувавсь, працював Юрко Прокоп. Він давав мені дещо читати, а дискусія була завсіди на тему кривди нашому народові. За його порадою я поїхав на Свято Героїв на могилу Січових Стрільців до села Пекуличів біля Перемишля. Про це свято я мусів йому звітувати в деталях: скільки там було людей, скільки польської поліції, як справно хтось виніс вінець і прапор на високий хрест на могилі, як публіка створила оборонне коло і не допустила до його арешту, як він блискавкою зліз із хреста й загубився між натовпом.

Того дня рано на всіх дорогах стояла польська поліція і не допускала до могили. Та прочани приходили на могилу полем і польовими дорогами. Свято мало велику національно-мобілізуючу силу.

Одного разу вліті 1939 року я пізнім вечором вертався з прогульки до свого мешкання. Тихенько відчинив фронтіві двері досить вже старого єврейського будинку і так само тихо їх зачинив, щоб не збудити сусідів, також українців. І вже пустивсь іти сходами на перший поверх, як легенько скрипнули котрісь двері. Я задержавсь під сходами. Чоловік щось вовтузився біля однієї сходинки, щось звідтам витяг і пішов до кімнати.

Наступного дня, вдень, коли цей чоловік був на праці, я докладно оглянув сходи, відкрив одну дощину, знайшовши там якісь журнали і кілька листів. Листів я не відважився «позичати», лише забрав кілька журналів і друковані листівки. Я їх потайки із захопленням читав, а через три дні пішов тихенько вночі повернути назад до сховку. Я ще не справивсь, як якась рука зловила мене за комір, і чоловік силою втягнув мене до своєї кімнати. Там він засипав мене запитаннями. Коли я цей сховок знайшов, що з нього читав і кому про це розказав? Я його упевнив, що листів не читав, бо мав їх за приватні, а літературу прочитав із захопленням і хотів би її ще читати, і про це нікому не говорив, бо здаю собі справу, що таке розконспірування: це арешт і тюрма. Цей випадок я уважав своїм особистим щастям, бо він спричинивсь до того, що я багато скорше попав між тих найкращих з найкращих.

Багато місяців пізніше я довідався, що ця людина займала вищий організаційний пост, і моє відкриття поставило її перед дилемою. Всіпа² даної людини потягла б ланцюгову реакцію арештів у нашому терені. Йому лишалось або усунути мене і пустити кінці в воду, або підготувати мене і заактивізувати. Він вибрав друге. За деякий час мій сусід повідомив мене, що завтра, о четвертій годині, я маю стрінати когось на єврейському цвинтарі, радив, щоб я добре викув напам'ять Декалог,³ і подав мені кличку.

Якийсь чоловік приїхав на ровері на цвинтар і пішов до мене, читаючи по дорозі єврейські нагробники. Він виглядав на вчителя віком коло тридцяти років. Коли підійшов ближче, обізавсь:

– Шукаю вуйка!

– А я вуйну! – відповів я.

Після того чоловік щиро привітався зі мною, і ми пішли у тихий безлюдний кут. Тут він почав мене питати, чи я на правду готовий прийняти цей обов'язок. Чи здаю собі справу,

² Всіпа – провал.

³ Декалог ОУН – 10 заповідей українського націоналіста.

що після приречення⁴ мушу виконати найбільш небезпечні накази, якщо такі одержу. Що на випадок арешту краще муки і смерть, як зрада друзів. Мені виступав піт на чолі, а він питав:

– Чи ви готові сьогодні до приречення? Може відкладемо?

– Готовий! – прошепотів я, проковтнувши слину в горлі.

Чоловік вийняв з кишені маленький старий молитовник, папірець з намальованим гарним тризубом і малу пістолю. Молитовник і тризубчик, з пістолем на них, він держав у лівій руці, а правою поклав мою ліву руку згори і казав повторяти за ним. Коли приречення скінчилося, він потиснув мені руку і побажав щастя на новій бурхливій революційній дорозі.

Людина на ровері поїхала у бік Сяну, а я – задуманий, поважний і дещо застрашений – пішов назад до містечка. По дорозі думаю: «Що я зробив? Я долучився до тих, які мають за собою арешти, тюрми, знущання, концентраки⁵ й шибениці, а я мрію про успіх у торгівлі, веселе товариство та дівчат. Де мені до них!».

Вкоротці сусід призначив мене до звена, де були ще два старші від мене хлопці з мого села Лубної.

До часу вибуху Другої світової війни я знав лише три особи, які належали до ОУН. Цією приналежністю я чувся дуже гордий, хоч часами мурашки лазили попід шкірою на згадку небезпечних наказів. Та вони прийшли згодом.

.....

У вирі боротьби

Розділ десятий

Коли упівські відділи розвивалися й удосконалювалися, то щораз небезпечнішими ставали теж і ворожі війська. До регулярних частин польської армії прикріплювалися спеціальні батальйони, які творилися з колишніх протинімецьких партизанів і добре орієнтувалися в партизанській тактиці. Після акції УПА на Бірчу, ворог значно збільшив її гарнізон, а, крім того, сюди також прибув один зі згаданих батальйонів та велике число большевицьких спеців. Через такий батальйон потрапив у велику халепу Міша, відважний і здібний підстаршина.

Як це сталося?

Сотня Громенка на протязі кількох днів була розльоквана в селі Ясенові, а на заставу до присілку⁶ Жогатин під Бірчею вислала рій Міші, й він заквартирував у трьох хатах. Міша

⁴ Приречення – присяга, від слова «ректи» (промовляти).

⁵ Концентрак – концентраційний табір.

⁶ Присілок – невелике село, розташоване поблизу більшого, або частина великого села.

був у повстанських лавах уже довгий час, але велика кількість здобутих ним бравурних успіхів дещо притупила його партизанську чуйність і обережність, а це потягло за собою допущення помилки.

Коли рій розташувався в хатах під самим лісом, ройовий Міша, замість виставити на краю цього лісу заставу кулеметної ланки, обмежився лише одним стійковим, який вартував на подвір'ю. Життя у присілку протікало спокійно й досить весело, бо тут проживали дві дівчини.

Одна з них – Ганнуся – була низького росту, гарно збудована і струнка, мала чорні коси й іще чорніший від них колір очей. І хоч вона з кожним говорила й часто кожному всміхалася, то спостережлива людина одразу могла б помітити, що її думки не біля повстанців роя Міші – вони десь далеко-далеко. І справді, ці думки летіли під Перемишль, де при СБ служив її коханий Павло. Вона безперервно думала про нього й журилася, так немов би передчувала його незабарну⁷ смерть.

У другій хаті жила Зеня – блондинка⁸ міцної будови. Її не можна було назвати красунею, зате вона мала чудову вдачу: весела, балакуча, добре знала українську мову, а ще краще співала. Своїм співом вона притягала до себе кожного упіста.

Одного разу з-поміж кількох зголошених Зеня вибрала двох – Півня і Юзя, – дала їм горщик пшениці, поставила біля жорен і наказала молоти зерно на борошно. Півень почувся трохи приниженим, він бачив насмішкуваті погляди друзів, але відмовити дівчині не мав відваги. Через кілька хвилин у сінях почувся гуркіт жорен, і звідти долетіли слова досить фальшиво співаної пісні:

«Ми молодії хлопці лісовії,
Ми не боїмось нічого,
Ані слоти,⁹ ані роботи,
Ані морозу важкого!»

В хаті вояки жартували із Зенею, а ройовий Міша тільки спостерігав, як вона ними командує, і то цілком успішно.

– Ти принеси води, – лунав її дзвінкий голос. – Ти йди оббирати бараболю! А ти, чорнявий, принеси дров і розпали піч!

По якомусь часі Півень і Юзьо принесли досить грубо змелене борошно. Зеня наказувала далі:

– Півне і Юзьо! Помити руки, бо будемо ліпити «пироги»!

Це викликало кілька одноразових вигуків:

– Що?

– Вони ліпитимуть?

– Я не їм!

⁷ Незабарний – скорий.

⁸ Блондинка, білявка.

⁹ Слотá – негода; хмарна, сира погода з дощем або снігом.

– І я!

– Не велика шкода! – жартувала Зеня. – З’їм сама!

Після дбайливої перевірки чистоти рук Півня і Юзя почалася продукція вареників. Одначе після першого ж вареника Зеня мусіла звільнити Юзя із праці, а Півень «поставанівському» ліпив їх далі, хоч вони мали розмір доброго п’ястука.

Нарешті велика миска з копою вареників уже на столі. Господар приніс пляшку доброго самогону, як висловився сам, «на стравне» й почалася вечеря, пересипувана жартами. Зеня твердила, що Півневі вареники є кращі й сильніші, бо мають грубу шкіру. Коли чарки обкружляли присутніх двічі, та ж сама Зеня, не звертаючи найменшої уваги на протести, забрала пляшку зі столу, щоб завтра також мати «на стравне». Змінений стійковий з’їв останні вареники, й вечеря скінчилася. Дівчата з господинею мили посуд, пізніше направляли і прасували повстанцям білизну, Міша грав із господарем у шахи, а решта хлопців затягла пісню.

Після першої пісні Зеня зажартувала знову:

– Тепер співаймо двома голосами, а не шістьма.

Співали, жартували, сміялися, аж раптом Зеня сплеснула руками.

– Ей, співаки! Вже пізня година. Нафта тепер дорога й тяжко її дістати. Ану, пішли спати!

Сказавши надобраніч, повстанці пішли спати до стодоли, й на варті лишився тільки один стійковий, який змінювався що дві години.

На початку цього розділу згадувалося про те, що до кожної формації польського війська були прикріплені большевицькі спеціалісти, які за останні роки вже добре вивчили тактику УПА і знали, як до неї треба пристосуватися. Власне за порадою цих спеців, уперше за шість місяців існування нової комуністичної Польщі, польський батальйон відважився провести нічний напад, при чому саме на той присілок, де квартирував рій Міші.

Ворог конспіративно маршував під покровом ночі й на світанку зупинився на краю лісу біля присілка. Бачачи тільки три хати, командир зрозумів, що в них може розташуватися лише кільканадцять або кількадесят повстанців, і зарядив наступ на хати розстрільнею, але без ніяких пострілів. Якщо тут дійсно знаходяться партизани, то їх треба захопити живцем.

Таке завдання одержав командир, починаючи акцію, бо в той час ворог не мав ніяких інформацій про стан УПА на цьому терені, а польські полонені оповідали про УПА і її численність фантастичні історії. Для здобуття необхідних даних поляки хотіли зловити живими бодай кількох упістів.

Мрячний осінній ранок дуже сприяв полякам. Вони підійшли зовсім близько, і стійковий роя побачив їх щойно тоді, коли вони вийшли з лісу й лавою повели наступ на хати. Пустивши їй назустріч довгу серію, стійковий метнувся до стодоли, щоб розбудити сплячих повстанців. Усі миттю зірвалися на ноги, але наступ був настільки швидкий, що, вибігши зі стодоли, упівці зустрілися зі штурмуючими поляками. Коли б вони мали бодай тридцять секунд часу, – все виглядало б інакше, а тепер не могло бути й мови про якусь спільну оборону. Кожний повстанець зрозумів одне – треба пробиватися до лісу...

Груди працювали, мов ковальські міхи, а серця хотіли побити темпо праці автомата, одначе вони пробілися й пірнули в лісовий альков. Вслід за ними летіли черга за чергою з автоматів і неслася брудна лайка, перейнята з московського лексикону.

Пробившись до лісу, Ворон приніс із собою кулемет, і це з його боку було величезним героїством. Під час пробою кожний повстанець виявив максимум героїзму й, діючи

індивідуально, зарепрезентував себе справжнім левом. Але Міша почувався розгубленим украй. Лягаючи спати, він скинув зі себе пояс із пістолем й автоматом і не встиг їх підхопити. Вони залишилися у stodолі. Міша страшенно хвилювався, й коли його груди трохи заспокоїлися, запитав Ворона, скільки вояків дісталосся до лісу.

Ворон сипнув дві короткі серії на пострах ворогові й тоді повагом відповів:

– Збірний пункт при сотні. Тільки там зможемо довідатися...

Десь біля дев'ятої години ранку до сотні на постої у Грушівському лісі долучився Міша з чотирма повстанцями. Без шапки, пояса, пістоля й автомата він виглядав досить кумедно й мав жахливо пригноблене почуття. Коли звітував Громенкові, його голос дрижав, і Міша скидався радше на полоненого, як на підстаршину УПА.

Сотенний не міг вислухати звіту спокійно. Його лице побіліло, а на перенісці з'явилася різка, глибока борозна.

– Міша! Як ви могли?! – промовив глухо, відійшов набік, сперся ногою на пеньок і замислився.

До сотні приєднувалися розбитки роя Міші. Один із повстанців був легко поранений у руку, а стрілець Жук загинув...

На другий день Міша стояв перед польовим судом, обвинувачений у нехтуванні наказами й повстанською зброєю. Прокурор польового суду підкреслив, що згідно з конспектами полівки УПА застава має складатися щонайменше із трьох осіб, та ще й із кулеметом, а не з одного стійкового.

Оборонець підсудного звалював усю вину на службового старшину сотні й відмічав, що рій у складі тринадцяти вояків не має фізичної змоги виставити кількадечну триособову заставу й іще одного стійкового біля роя, а також не погоджувався із закидом нехтування зброєю, бо Міша здобув багато її від ворога й цим побільшив арсенал сотні.

Після двох годин часу був винесений присуд – друга Мішу перенести до сотні Яра. Для Міші це була досить велика моральна кривда, але сотня Яра скористала, здобувши доброго й досвідченого підстаршину.

Випадок із роєм Міші примусив командира Громенка нагадати своїм воякам зміст військової книжки, бо бойові успіхи сотні зменшили її попередню обережність. Він зарядив чотові та ройові вправи, але вони виходили гірше, як кілька місяців тому. Загартовані в боях «аси» на команду «Долів!10 Ворожий вогонь!» клалися на землю повільніше, ніж під час боїв. Навіть сильний голос чотового Залізняка не дуже помагав.

Командир Громенко зі своїм почтом приглядався вправам, підсміхаючись. Він дуже любив своїх вояків і вповні їх розумів. А потім зарядив збірку сотні й перебрав її під свою команду.

– Сідати! Можна курити! – наказав і по хвилині почав «з іншої бочки»:

– Друзі! Я знаю, що після наших останніх боїв є досить смішно відбувати знову початкові вправи, але про них ви ніколи не смієте забути. Ворог на повну пару готується нас знищити, тому наша чуйність мусить бути дуже гострою. Ви знаєте, що через одного стійкового може пропасти цілий відділ, вам також добре відомо, що один кулемет фланговим вогнем не раз уможливорює відступ сусідньому відділові. Подібного роду прикладів є дуже багато, а це лишній доказ того, що вивченим і набутиим нами нехтувати не можна.

¹⁰ Долів – на землю, лягай.

Промовляючи до сотні, Громенко одночасно обсервував, як вояки реагують на його слова й, зауваживши що деякі з них між собою розмовляють пошепки, підвищеним голосом скомандував:

– Ліва рука вгору!

Неуважні повстанці почали підносити то праву, то ліву руку. Їх сотенний відкликав набік і поставив на струнко, а наприкінці сказав, що завтра буде нова акція, тому кожний має мати нагострені і зброю, й чуйність.

– Друже Залізняк! Переберіть відділ! – закінчив Громенко, відходячи.

Випереджуючи команду Залізняка, сотня зірвалася з місця й виструнчилася. Проводжала блискучими очима свого улюбленого командира.